

Mehmed Hurşîd Paşa'nın Seyâhatnâme-i Hudûd Adlı Eserine Göre Osmanlı-İran Sınır Aşiretleri: Celali, Zilanlı, Haydaranlı ve Sıbki Aşiretleri

İbrahim Çakır*

Öz

Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırlarında yer alan Bayezid Sancağı ve civarında bulunan aşiretlerden Celali, Zilanlı, Haydaranlı ve Sıbki aşiretleri, XIX. yüzyılda Osmanlı-İran ilişkilerinde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu aşiretlerden kaynaklı olanlar da dâhil, iki devlet arasında sorun kaynağı olan meselelerin görüşülmesi için 1843-47 yılları arasında yapılan Erzurum Konferansı'nda bir tahkik komisyonu kurulmuştur. İki devlet arasındaki sınırları tespit ederek sorunlara sebep olan meseleleri bir çözüme kavuşturmayı amaçlayan komisyonda Osmanlı ve İranlı yetkililerin yanı sıra İngiliz ve Rus mümessilleri de yer almıştır. Bu yönüyle uluslararası bir hüviyet kazanan komisyona Osmanlı Devleti adına kâtip olarak katılan Mehmed Hurşîd Paşa, komisyon üyeleriyle beraber 1848-1852 yılları arasında Basra Körfezi ile Bayezid Sancağı arasındaki bölgeleri gezmiş ve seyahati boyunca gördüklerini ve edindiği bilgileri Seyâhatnâme-i Hudûd adlı eserinde kaleme almıştır. Hurşîd Paşa'nın gördüğü ve eserine dâhil ettiği konulardan biri de çoğunluğu Bayezid Sancağı ve civarında yer alan Celali, Zilanlı, Haydaranlı ve Sıbki aşiretleridir. Hurşîd Paşa aşiretler hakkında verdiği bilgileri çoğunlukla bizzat gözlemlerine dayalı olarak ifade etmektedir. Fakat bazı noktalarda rivayetlere dayanarak bilgiler verdiği de olmuştur. Bu makalede, eserde bahsi geçen bu dört aşiret hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Celali, Zilanlı, Haydaranlı, Sıbki, Bayezid Sancağı.

* Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, ibrhmckr.2018@gmail.com, Malatya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9863-2510

The Journal of Iranian Studies
E-ISSN: 2651-4370
Vol: 7, No: 1, pp. 127-150
Received: 07.01.2023
Accepted: 16.06.2023
DOI:10.33201/iranian.1230814

Ottoman-Iranian Border Tribes in Mehmed Hurshid Pasha's Work Titled Seyâhatnâme-i Hudûd: Celali, Zilanli, Haydaranli and Sibki Tribes

İbrahim Çakır*

Abstract

The Celali, Zilanli, Haydaranli and Sibki tribes around and in Bayezid Sanjak, located in the eastern borders of the Ottoman Empire, had an important place in the Ottoman-Iranian relations in the 19th century. An investigation commission was established at the Erzurum Conference held between 1843-47 to discuss the issues that were the source of problems between the two states, including the problems caused by these tribes. In addition to Ottoman and Iranian officials, British and Russian representatives took part in the commission, which aimed to examine and resolve the issues that caused problems, by observing the borders between the two states. Mehmed Hurşid Pasha, who joined the commission, which gained an international identity with this aspect, as a clerk on behalf of the Ottoman Empire, visited the regions between the Persian Gulf and Bayezid Sanjak with the members of the commission between 1848-1852 and wrote down what he saw and acquired during his travels in his work called Seyâhatnâme-i Hudûd. One of the subjects that Hurşid Pasha saw and included in his work was the Celali, Zilanlı, Haydaranlı and Sibki tribes, most of which were located around and in the Bayezid Sanjak. Hurşid Pasha mostly expresses the information he gives about tribes based on his own observations. However, at some points, he also gave information about the rumors. In this article, information is given about these four tribes mentioned in the work.

Keywords: Celali, Zilanli, Haydaranli, Sibki, Sanjak of Bayezid.

* Ph.D. Student, İnönü University, Social Sciences Institute, Department of History, ibrhmckr.2018@gmail.com, Malatya, Türkiye, ORCID: 0000-0002-9863-2510

1. Giriş

Arapça kökenli bir kelime olan aşiret, kabileyi karşılayan bir isim olarak da kullanılmıştır. Bunun yanı sıra kabilenin altında, daha küçük bir topluluğu ifade etmektedir. Aşiret Türkçede genel olarak göçebe topluluklar için kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise boylardan küçük ve cemaatlerden büyük toplumsal yapılanmaları ifade etmiştir. Osmanlı vesikalarında çoğunlukla konar-göçer veya yörük olarak adlandırılan topluluklar, yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla, boy (kabile), aşiret, cemaat, oymak, mahalle ve oba (aile) şeklinde bir ayrıma tâbi tutulmuştur (Halaçoğlu, 1991, s. 1).

Osmanlı toplum yapısı içinde önemli bir yere sahip olan aşiretler tarih boyunca birçok soruna sebep olmuşlardır. Bu sorunların temel nedenleri, aşiretlerin genelde konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olmaları sebebiyle mevsimine göre yaylak ya da kışlak mekânlara göç ettikleri sırada yerleşik ahaliye zarar vermeleri¹ ve vergi hususunda tam bir kontrole tabi tutulamalarıydı. Konar-göçer aşiretler sabit bir yerde meskûn olmadıklarından temel geçim kaynakları hayvancılık idi. Yıl içinde farklı coğrafyalarda bulunur, bazen yaylak ve kışlak için birbirinden çok uzak bölgelere gidip gelirlerdi. Şöyle ki, yaylak için Erzurum ve civarına giden bir aşiretin, kışlak için Suriye çöllerine kadar indiği oluyordu (Orhonlu, 1963, s. 11). Sınır bölgelerindeki bu sorunlara bir de yaylak-kışlak mekânlar için komşu ülkenin sınırlarına girme meselesini eklemek gerekmektedir. Bu husus bilhassa Osmanlı-İran sınırları söz konusu olduğunda göze çarpmaktadır (Uluerler, 2015, C. 25, s. 250.). Nitekim sınır mevkillerinde yer alan Haydaranlı, Sıbki, Celâlî ve Zılanlı aşiretlerinin yazın Osmanlı topraklarına, kışın ise İran topraklarına göçmeleri sebebiyle iki devlet arasında sürekli sorunlar meydana gelmiş (Uluerler, 2009, s. 271) ve bu sorunlar bazen iki devleti savaşın eşiğine getirecek kadar büyümüştür.²

¹ Doğru sınırlarında bulunan aşiretlerin yerleşik ahaliye verdikleri zararlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Uluerler, 2015, s. 17-18).

² Konar-Göçer aşiretlerin Osmanlı Devleti ile İran arasında sebep oldukları sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: (Uluerler, 2015, s. 26-29). Bu husus hakkında Osmanlı arşivlerinde de bir hayli bilgi bulmak mümkündür. Mesela 1821'de Zılanlı aşireti Bayezid'de yağma yaparak iki devlet arasında sorun çıkmasına sebep olmuştur. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 815-37282. 1835'te Celâlî aşiretinin vermiş olduğu hasardan dolayı yine iki devlet arasında sorunlar baş göstermiştir. BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1315-51269. Osmanlı arşivlerinde bunun gibi daha pek çok örnek bulmak mümkündür.

Osmanlı Devleti ile İran arasında Nadir Şah döneminden itibaren ciddi anlamda bir savaş veya çatışma meydana gelmemiştir. XVIII. yüzyılın sonuyla XIX. yüzyılın büyük çoğunluğunda iki devlet arasındaki en büyük sorunu işte bu aşiretler meselesi teşkil etmiştir. Bu meseleden ötürü iki devlet karşı karşıya gelmiş ve 1827’de Erzurum Anlaşması’nı imzalayarak aşiretler sebebiyle meydana gelen sorunlara ve diğer anlaşmazlıklara bir çare bulmaya çalışmışlardır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], Hatt-ı Humayun [HAT], 770-36176). Fakat yapılan anlaşma bu sorunlara çare olmamış, aşiretlerin sebep oldukları sorunlar mütemediyen artmıştır. Bundan dolayı 1843-47 yılları arasında iki taraf arasında yapılan görüşmeler neticesinde İkinci Erzurum Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, soruna sebep olan aşiretlerin durumu ve hangi tarafa ait olup da nasıl bir nizama tâbi tutulacakları ve yine iki taraf arasında sorunlu olan bölgeler hakkında araştırma yapmak üzere İngiltere ve Rusya mümessillerinin de katılacağı uluslararası bir tahkik komisyonu kurulmuştur (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. XXIII).³

Anlaşmanın gereği olarak kurulan komisyonun üyeleri, 1848-1852 yılları arasında, dört yıl boyunca Basra Körfezi ile o dönemde Erzurum Eyaleti’ne tâbi olan Bayezid Sancağı arasındaki bölgeleri dolaşarak durumu tespit etmeye çalışmışlardır. Bu süre zarfında, heyet, Basra Körfezi’nden başlayarak Basra, Bağdad, Şehrızor, Musul ve Van eyaletleri; Osmanlı-İran sınırları üzerinde yer alması hasebiyle Bayezid Sancağı; görülebilen yerler ile şehir, nahiye kaza, köy, dağ, çöl, nehir, akarsu ve göller; görülen yerlerin ahali, geçim kaynakları, yetiştirdikleri ürünler ve bilhassa o döneme kadar durumları hakkında derli toplu bilgiler yazılmamış, bundan dolayı haklarında çeşitli rivayetler söylenmiş olması sebebiyle hakiki vaziyetleri

³ İngiltere ve Rusya mümessillerinin ve bu iki devletin İstanbul’da bulunan sefirlerinin Osmanlı ve İran arasındaki sorunların çözümü için yapılan görüşmelerde ve tahkik komisyonun kararlarında ne kadar aktif oldukları ve verilen kararları ne derece etkiledikleri Mehmed Hurşid Paşa’nın yazdığı bir layihada açıkça görülmektedir. Bu layiha aynı zamanda Hurşid Paşa’nın bu mesele üzerine yazdığı bir eleştiri niteliğindedir. Layihada iki devlet arasında sorunlu bölgelere gidış sebepleri ve yapılan faaliyetler ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Hurşid Paşa, *Tahdid-i Hudud-i İraniyye Me’muriyetiyle fi 28 Safer Sene (12)65 ve fi 11 Kanun-u Sâni Sene (12)64 Tarihinde Taraf-ı Devlet-i Aliyye’den İ’zam Buyurulmuş Olan Müteveffa Derviş Paşa ile Birlikte Bulunan Ankara Valisi Esbak Müteveffa Hurşid Paşa Tarafından Kaleme Alınmış olan Layiha*, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet (İstanbul), 1300. Bu eser İBB Atatürk Kitaplığı’nda dijital ortama aktarılmıştır.

anlaşılammış olan şehirli ve Kürt aşiretler ile kabileleri hakkında geniş bilgiler edinerek durumu gerekli yerlere rapor etmiştir (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 2).

Tahkik Komisyonu içinde Osmanlı tarafından kâtip olarak yer alan Vilâyet Mektûb-i Hariciye Kalemi'nden Mehmed Hurşîd Paşa, tüm bu bilgileri *Seyâhatnâme-i Hudûd* adını verdiği eserinde bir araya getirmiştir. Altı bölüm ve bir hatimeden oluşan eserin birinci bölümünde Basra Eyaleti, ikinci bölümünde Bağdad Eyaleti, üçüncü bölümünde Şehrîzor Eyaleti, dördüncü bölümünde Musul Eyaleti, beşinci bölümünde Van Eyaleti ve son bölümünde Bayezid Sancağı hakkında bilgi verilmektedir.

Tahkik Komisyonu'na Osmanlı Devleti adına temsilci olarak katılan Derviş Paşa da komisyon üyeleriyle birlikte yapılan çalışmaları *Devlet-i Aliyye ile İran Devleti Beyninde Hudûd Layihası* adıyla kaleme alarak 1853 Şubatı'nda hükûmetine takdim etmiştir (Kurşun, 2000, s. 93 vd.). Daha sonra 1871 ve 1906 tarihlerinde *Hudûd-i İraniyye'ye Dair* adıyla iki defa basılan eserin giriş kısmındaki şu ifadeler tahkik komisyonun çalışmalarını ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır:

Tahdid-i hudûd-i İraniyye'ye me'mur ferik saadetlü Derviş Paşa hazretlerinin müddet-i me'muriyetinde istihsal eylediği ma'lûmata göre devleteyn memaliki beyninde gerek tarafeyn teb'ası meyanında şimdiki mütearef olan ve gerek muahedat-ı kadimede mezkûr ve münderic olan ve mahalleri erbab-ı vukufundan ve ba'zı senedat-ı mülkiyeden hudûd-i kadime oldukları istintac kılınan hudûdun ibtidasından intihasına kadar memmer hutuiyle hudûd-i mezkûre üzerinde bulunan aşâyirin ahvaline ve hududca arız olmuş olan iğtişâşat ve teşvişât keyfiyyatına dair bend bend kaleme alıp fi C sene 1269/1853 tarihinde arz ve takdim eylediği müzekkiredir. (Derviş Paşa, t.y., s. 161-162)

Seyâhatnâme-i Hudûd'da büyük bir kısmının Bayezid Sancağı'nda meskûn olduğu fakat bir kısmının da İran ve Rusya topraklarında yer aldığı ifade edilen Celali, Zilanlı, Haydaranlı ve Sıbki aşiretleri hakkında Osmanlı arşivlerinde pek çok belge bulunmaktadır. Bu belgelerde verilen bilgiler çoğunlukla aşiretlerin çıkardıkları sorunlarla alakalıdır. Ancak arşiv belgelerinde adı geçen aşiretler hakkında derli toplu bilgiler bulmak oldukça zordur. Bundan dolayı o dönemde yazılan ana kaynak değerindeki eserlere

müracaat edilmesi gerekmektedir. Şöyle ki, aşiretlerin demografik yapıları, yaşam tarzları ve meskûn oldukları bölgeler gibi bilgileri arşivlerden elde etmek bazen imkân dâhilinde fakat çoğunlukla imkânsızdır. Ana kaynaklarda ise bu hususlar hakkında bilgi edinmek daha kolaydır. İşte bu eserlerden biri Mehmed Hurşid Paşa'nın *Seyâhatnâme-i Hudûd* adlı eseridir.

XIX. yüzyılın ortalarında Bayezid Sancağı ve civarında bulunan aşiretler hakkında bilgi veren üç önemli eser bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ele aldığımız *Seyâhatnâme-i Hudûd*'dur. İkincisi, komisyonda Osmanlı temsilcisi olarak bulunan Derviş Paşa'nın *Tahdid-i Hudud-i İraniyye* adlı eseri, sonuncusu ise yine Mehmed Hurşid Paşa tarafından kaleme alınan ve gerek tahkik komisyonunun çalışmaları gerekse Rusya ve İngiltere temsilci ve sefirlerinin müdahaleleri hususunda ayrıntılı bilgiler verdiği layihadır. Alakalı meseleler hakkında yapılan araştırmalar incelendiğinde bu sonuncu eserden pek fazla istifade edilmediği görülmektedir. Hâlbuki Mehmed Hurşid Paşa'nın layihası bahsedilen dönem ve konu açısından pek çok konuya açıklık getirecek bilgiler ihtiva etmektedir. Bu makalede, *Seyâhatnâme-i Hudûd* başta olmak üzere, arşiv kaynakları ile adı geçen ana kaynaklar ve birtakım araştırma ve inceleme eserler kullanılarak XIX. yüzyılın ortalarında çoğunluğu Bayezid Sancağı ve civarında meskûn olan aşiretlerin nüfusları, geçim kaynakları, yaşam tarzları, buldukları bölgeler ve devletlerarasındaki konumları gibi pek çok konu ele alınmıştır. Mehmed Hurşid Paşa'nın eseri esas alınmakla beraber, zaman zaman Derviş Paşa'nın eseriyle mukayese edilerek aralarındaki benzerlik ve farklılıklar da gösterilmiştir.

Adı geçen esere göre Bayezid Sancağı ve civarında yer alan Celali, Zilanlı, Haydaranlı ve Sıbki aşiretleri hakkında bilgi verilmeden önce bu aşiretlerin genel durumları hakkında bazı bilgiler verilmesi gerekmektedir. Kaynakların ittifakla belirttikleri üzere, XIX. yüzyılın ortalarında büyük bir kısmı Bayezid Sancağı ve civarında, diğer bir kısmı İran ve Rusya topraklarında yer alan bu dört aşiretin tamamı Kürt kökenlidir, yani Ekrad taifesindedir (BOA, HAT, 445-22266; Halaçoğlu, 2009, s. 218, 328; Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 262-266; Sykes, 1908, s. 459; Türkay, 2001, s. 67, 84, 128). Bilindiği üzere Anadolu'daki hâkimiyetini uzun bir mücadeleden sonra tesis eden Osmanlı Devleti, hâkimiyetine aldığı topraklarla birlikte buralarda yaşayan aşiretleri de bünyesine katmıştır. Bu aşiretlerden biri olan Celali aşireti, Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerinde, bilhassa İran ve Irak sınır-

larında konar-göçer bir yaşam tarzı sürmekteydi. Bu yaşam tarzına uygun olarak yazın Osmanlı, kışın İran topraklarına giren Celali aşiretinin hangi devlete tâbi olduğunu anlamak zor görünmektedir. Nitekim Osmanlı arşiv belgelerinde de bu aşiretlerin zaman zaman İran taraflarında, bazen de mevsim şartlarının zorlaması sebebiyle Rusya topraklarında buldukları ifade edilmektedir (BOA, HAT, 311-37227). Ancak yaylak ve kışlaklara giderken bir kısmının geride kaldığı ya da taife halinde hareket ettikleri, yani bütün aşiretin aynı anda hareket etmediği göz önüne alınırsa, bu aşiretin her iki devlete de tâbi olmadığı, mevsim nerede olmayı gerektiriyorsa oraya göç ettiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. İncelediğimiz eserde Bayezid Sancağına tabi gösterilmekteyse de (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 262-266) İran'la yapılan müzakerelerde İran tarafı bu ve diğer sorun çıkarıcı aşiretleri kendisine tâbi aşiretlerinden saymıştır.⁴ Bazı Osmanlı belgelerinde ise özellikle sorun çıkarıcı taifelerin “Celali taifesi” şeklinde telakki edilerek İranlı oldukları ifade edilmiştir (BOA, İ.HR., 16-787).

XIX. yüzyılda büyük bir kısmı Bayezid Sancağı ve civarında bulunan Celali aşireti de diğer pek çok Kürt aşiretleri gibi bir takım taifenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Aşiretin, XIX. yüzyılın sonlarındaki hane sayısına bakıldığında, 1200 hane Osmanlı topraklarında, 880 hane İran topraklarında ve yaklaşık 300 hane Rusya topraklarında olmak üzere toplamda 2380 haneden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır (Karataş & Kul, 2012, s. 346). Sykes (1908, s. 459)'a göre ise bu dönemde Celali aşireti toplamda 4000 haneye sahiptir. Celali aşireti taifeleri, Osmanlı topraklarında buldukları sırada, bilhassa Bayezid Sancağı'nda çok fazla zarara sebep olmuşlardır (Aykun, 1995, s. 26-28). İran topraklarında olup İran hükûmetiyle ters düşen Celali taifeleri Osmanlı topraklarına sığınmaktaydılar. Bu taifeleri takip eden İranlıların Osmanlı hudutlarına girmeleri de iki taraf arasında sorunlara sebep olmaktaydı (BOA, C..HR., 171-8511). Aynı zamanda Bayezid Sancağı'nda bulunan Celali taifelerinden bazı kimselerin bölgeye yakın olan İran toprağı Maku'ya girerek orada zarara sebep olmaları da diğer bir sorun idi (BOA, HR.MKT, 202-58).

⁴ 1843'te yapılan Erzurum Konferansı'nda iki devlet arasında sorunlara sebep olan konuların ele alınması amacıyla Osmanlı Devleti ile İran murahhasları arasında yapılan müzakerelerde her iki taraf da bu dört aşireti mevzu bahis etmiş, kendi tâbiyetlerinde olduklarını ileri sürmüştür (Aykun, 1995, s. 153-168).

Osmanlı topraklarında olan Celali taifeleri Bayezid ve Kars sancaklarının yaylaklarında yaşarken, İran tarafında olanlar kışın Hoy ve Maku kışlaklarında, baharda Abagay (Abgay) yaylaklarında bulunuyorlardı. Rusya topraklarında olanlar ise kış aylarında Revan ve civarında, bahar ve yaz aylarında ise Alakis yaylalarıyla Osmanlı toprağı olan Bayezid Sancağı taraflarında yaşamaktaydılar (Fener, 2015, s. 158).

Kaynaklarda Bayezid Sancağı'nda bulunan aşiretlerden biri olarak gösterilen Zilanlı/Zeylanlı aşiretinin Diyarbakır'dan buraya göç ettiği ifade edilmektedir (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 265). 1843-1847 yılları arasında Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan Erzurum Konferansı müzakerelerinde Osmanlı elçisi Enverî Efendi'nin ifadesine bakılırsa, Zilanlı aşireti kesin olarak Osmanlı tebaasındandır (Aykun, 1995, s. 155; BOA, HR.MKT, 29-63). Osmanlı belgelerinde de açıkça Zilanlı aşiretinin aslen Osmanlı tebaasından olduğu vurgulanmaktadır (BOA, HR.MKT, 29-63). Zilanlı aşireti de Celali aşireti gibi birtakım taifelerden oluşmakta, bu taifeler bir arada yaşamayıp kimisi Osmanlı, kimisi İran ve kimisi Rusya tarafında yer almaktaydı (BOA, HAT, 811-37227). Bu aşiret, konar-göçer yapısı sebebiyle bazen mevsimin durumuna bağlı olarak bulunduğu devlet sınırlarından çıkarak diğer devletin sınırlarına geçmiştir.⁵ Kalabalık bir yapıya sahip olması, Zilanlı aşiretini bu devletler nezdinde önemli bir konuma getirmiştir. Nitekim bu devletlerin kendi menfaatleri için Zilanlı aşiretini yanına çekmeye çalıştıklarına dair bilgiler bulunmaktadır (BOA, HAT, 1029-42833).

XIX. yüzyılda Osmanlı-İran sınır bölgelerinde yer alan Zilanlı aşireti mensupları iki devlet arasında gasp ve yağma başta olmak üzere birtakım hadiseler çıkararak sorunlara sebep olmuştur (BOA, HAT, 815-37282). Bunun yanı sıra, Zilanlı Hüseyin Ağa ile oğlu Kasım Ağa'nın Osmanlı Devleti'ne pek çok hizmeti olmuş ve bu hizmetleri karşılığında kendilerine ihsanda bulunulmuştur (Kaya, 2017, s. 2598).⁶ Yüzyılın ortalarında aşiretin, Os-

⁵ Mesela, daha önceleri bir Zilanlı taifesi Osmanlı topraklarından çıkarak İran'a gitmiş, daha sonra 1849'da Nuri Ahmed Ağa önderliğinde İran'dan kalkarak Osmanlı toprağı olan Kars'a yerleşmiş, Osmanlı idarecileri de bu taifeye iyi muamelede bulunmuşlardır (BOA, A.}AMD, 13-35). Aynı şekilde Zilanlı Mir aşiretinin eski reisi Ahmed Ağa da taifesiyle birlikte İran'a gitmiş, daha sonra tekrar Osmanlı topraklarına dönmüştür (BOA, (A.}MKT.MVL), 18-34).

⁶ 1852 Ağustosunda Kasım Ağa'ya hizmetlerinden dolayı dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı tevcih edilmiştir (BOA, A.}DVN.MHM, 18-52).

manlı toprakları olan Kars Sancağı ile Kağızman kazasında 940, Rusya'ya tâbi Revan'da 1650, İran'a bağlı Maku'da ise 100 hanesi bulunmaktaydı (Fener, 2015, s. 157).

Haydaranlı ve Sıbki aşiretleri de diğerleri gibi taifelerden oluşmaktaydı. Bu dönemde Haydaranlı aşiretinin toplamı yaklaşık 1150 hane idi (Fener, 2015, s. 153-154; Karataş & Kul, 2012, s. 346). Aslen Diyarbakır Eyaleti'ndeki Meyyafarikin (Silvan) Sancağına bağlı olan Haydaranlı aşireti, önceleri Şikaki aşiretinin bir koluydu. Bir müddet sonra buradan kalkarak Muş, Malazgirt, Erciş ve Van taraflarına gitmiştir. Konar-göçer bir yaşam tarzı süren aşiret, yazın Osmanlı, kışın İran topraklarında bulunmaktaydı.⁷ Sıbki aşireti de diğerleri gibi bazı taifelerden oluşmaktaydı (Fener, 2015, s. 155-156; Karataş & Kul, 2012, s. 346). Sıbki aşiretinin hane sayısı veya nüfusu hakkında kesin bilgiler bulunmamakla beraber, kaynaklarda 550-600 arası haneye sahip olduğu hakkında bilgiler bulunmaktadır (Derviş Paşa, t.y., s. 157; Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 264). Sıbki aşiretini diğer üç aşiretten ayıran en önemli özelliği, taifelerinin büyük bir kısmının Yezidi olmasıdır (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 264; Karataş&Kul, 2012, s. 346). Bu iki aşiret de zaman zaman göç etmek ya da işlediği suçlardan dolayı mahkûm olmamak için İran'a kaçıp sığınmıştır (BOA, HAT, 445-22266; BOA, A.}MKT.NZD, 2-41). 1823'te imzalanan Erzurum Anlaşması'nda, Sıbki ve Haydaranlı aşiretinin veya bunlardan herhangi bir taifenin İran tarafına geçmesi durumunda Osmanlı Devleti tarafından menedileceği ve geri döndükleri takdirde kabul edilmeyecekleri ifade edilmiştir.⁸ Fakat bu iki aşiretin bazı taifeleri bu maddenin aleyhinde hareket ederek İran tarafına geçmeye ve daha sonra tekrar Osmanlı tarafına dönmeye devam etmişlerdir (BOA, HAT, 718-34245). Üstelik antlaşmada ifade edilen hükümler

⁷ "...fi'l asl Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'nin aşayir-i Ekrâdi'ndan olan Haydarî aşireti bir müddet mütamadiden berü Muş ve Malazgird ve Erciş sancaklarında ve bazı seneler dâhi İran memâlikî olan Hoy ve ... sancakların müsata olunub..." (BOA, HAT, 4-105).

⁸ "Beynü'd-devleteyn münaza'-i fiha olan Haydaranlı ve Sebiklü aşiretlerinden el-yevm Devlet-i Aliyye toprağında bulunanlar bu tarafta oldukça İran hudûduna tecavüz ile hasârat ederler ise men' ve terbiyesine serhadân-i Devlet-i Aliyye me'murları taraflarından dikkat olunup eğer tecâvüzî hareketten bunlar ferağat etmez ve serhadân me'murları tarafından takyid olunamaz ise ba'de izin tasahhublarından keff-i yedd oluna ve eğer kendi rıza ve ihtiyarlarıyla yine İran ülkesine geçerler ise Devlet-i Aliyye bunları men' etmeyup ve oltarafa geçtikten sonra tekrar Devlet-i Aliyye topraklarına geçerler ise kat'a tasahhub ve kabul olunmaya..." (*Muahedat Mecmuası*, 1297, s. 3).

iki devlet tarafından da tam olarak yerine getirilmemiştir (Derviş Paşa, t.y., s. 161-162).

2. Seyâhatnâme-i Hudûd'da Aşiretler

2.1. Celali Aşireti

Seyâhatnâme-i Hudûd'da Celali aşiretinin Osmanlı toprağı olan Bayezid Sancağına tâbi olduğu ifade edilmektedir. Burada konar-göçer hayatı yaşayan aşiretin Osmanlı toprakları dışında yaşayan taifelerinden bir kısmı İran ve diğer kısmı Rusya tarafında bulunmaktaydı (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 262). Sykes (1908, s. 459) ise bu aşiretin hem konar-göçer ve hem de yerleşik bir yaşam tarzına sahip olduğunu ifade etmektedir. Aşiret, bölgede bulunan diğer aşiretler gibi birtakım taifelere bölünmüştür. Bu taifeler şunlardır: Hâlikânlı, Sâkânlı, Belhkânlı, Mısırkânlı, Banuki, Cenukânlı, Hasan Suranlı ve Kızıl Paşuhlu'dur (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 262). Tahkik Komisyonu'nun Osmanlı tarafından baş mümessili olan Derviş Paşa da Celali aşiretinin taifeleriyle ilgili olarak aşağı yukarı aynı bilgileri vermektedir (Derviş Paşa, t.y., s. 160-161). Aşiretin bu şekilde taifelerden meydana gelmesi Osmanlı Devleti ile İran arasında sorunlara sebep olmuştur. Şöyle ki, farklı taifelerden oluşması sebebiyle aşiret toplu olarak bir yerde bulunmamakta, bir kısmı Osmanlı topraklarında iken, diğer bir kısmı İran'da ve hatta bazen Rusya topraklarında yer almaktaydı. 1840'ta İran'dan Osmanlı topraklarına gelen aşiret mensupları Bayezid sancağındaki ahaliye ve iki devlet arasındaki güzergâhı kullanarak ticaret yapan kervanlara zarar vermişlerdir. Zarara sebep olan bu taifenin bir kısmı İran'a teslim edilmiş fakat diğer bir kısmı Bayezid'den Pasin sancağına kadar olan geniş bir coğrafyada yerleşik ahaliye zarar vermeye devam etmiştir (BOA, C..HR., 171-8705). Nitekim Bayezid sancağı mutasarrıfı Mehmed Behlül Paşa'nın ifadesine göre; Bayezid'den harekete geçen Celali aşireti mensupları Kars ve civar köylerdeki ahalinin mallarını gasp etmişlerdir. Bundan dolayı İran'dan gelmiş olan taifelerin geri gönderilmesi gerektiğini hükûmete bildirmiştir (BOA, C..HR., 171-15208). Bu dönemde sadece yerleşik ahali değil, bazen aşiretin kendisi de zarar görmüştür. Nitekim 1814'te sancak mutasarrıfı İbrahim Paşa çevredeki aşiretlerin sürülerini gasp etmiş ve 100'den fazla Celali aşireti mensubunu hapsedirmiştir (Kaya, 2017, s. 2599).

Seyâhatnâme-i Hudûd'da adı geçen taifelerin her birinin hane sayısı ve Osmanlı, İran ve Rusya tarafındaki toplam nüfusları hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgileri, müellifin 1848-1852 yılları arasındaki müşahedelerine dayalı olarak sunduğunu unutmamamız gerekir. Nitekim zamanla aşiretin hane ve nüfus sayısında artış ya da azalmalar muhakkak ki meydana gelmiştir. Eserde göre, 250'si Osmanlı tarafında, 260'ı İran tarafında ve 40'ı Rusya tarafında bulunmak suretiyle, Halikânlı, toplamda 550 hanelik bir taifedir (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 262). Bu durum Halikânlı Taifesi'nin kalabalık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Sâkânlı Taifesi'nin yekûnu, 230'u Osmanlı topraklarında, 200'ü İran'da ve 50'si Rusya tarafında olmak üzere 480 haneyi bulurken; Belhkânlı Taifesi toplamda 560 hane olup 250'si Osmanlı tarafında, 150'si İran'da ve 160'ı Rusya topraklarında bulunmaktadır. Eserde Mısırkânlı ve Banuki taifelerinin hane sayıları bir arada gösterilmektedir. Her iki taife Osmanlı'da 30, İran'da 110, Rusya'da 20 hane olmak üzere toplamda 160 haneden oluşmaktadır. Cenukânlı Taifesi toplamda 200 hane olup tamamı Osmanlı tarafında bulunmaktadır. 240 hane olan Hasan Suranlı Taifesi'nin 200 hanesi Osmanlı, 10'u İran ve 30'u Rusya tarafında yer almaktadır. Bu taifelerden sonuncusu olan ve Rusya tarafında hanesi olmayan Kızıl Paşuhlu Taifesi 190 haneden müteşekkil olup, bunların 40'ı Osmanlı tarafında, kalan 150'si ise sınıra yakın İran tarafında bulunmaktadır (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 262). Derviş Paşa ise -birkaçı dışında-taifelerin hane sayıları bakımından farklı bir tablo sunmaktadır. Ona göre; taifelerin çoğu Osmanlı, İran ve Rusya topraklarında olmak üzere üç farklı ülkede ve bu ülkelerde de farklı bölgelerde yaşamaktadır. Halikânlı 480, Sâkânlı 550, Belhkânlı 560, Cenukânlı 200, Hasan Suranlı 240, Kızıl Paşuhlu 190 haneden müteşekkildir. Derviş Paşa ayrıca Hurşîd Paşa'nın bir arada gösterdiği Mısırkânlı ve Banuki taifelerinin hane sayılarını ayrı ayrı göstermektedir; Mısırkânlı 160, Banuki ise 120 haneden oluşan Celali taifeleridir (Derviş Paşa, t.y., s. 160-161).

Bu bilgilerden yola çıkarak, aşiretin, büyük kısmı Bayezid Sancağı'nda olan 1.200 hanesinin Osmanlı topraklarında, 880 hanesinin İran topraklarında ve kalan 300 hanenin de Rusya topraklarında olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, verilen bilgilerden, aşiretin konar-göçer bir yapıya sahip olduğu ve her bir taifenin de kendi içinde bir bütünlük sağlayamayıp üç devletin topraklarında dağınık bir halde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Aşire-

tin taifelerinden hane bakımından en büyük olanı Belhkânlı ve ardından on hane kadar farkla Hâlikânlı Taifesi'dir. Derviş Paşa'ya göre ise Belhkânlı ile Hâlikânlı Taifeleri arasında seksen hane fark vardır (Derviş Paşa, t.y., s. 160-161). En küçük olanı ise bir arada verilen ve toplamı 160 hane olan Mısırkânlı ve Banuki taifeleridir.

Eserde verilen bilgilerden, XIX. yüzyılın ortalarında Celali aşiretinin toplamda 2.380 haneden mürekkep olduğu görülmektedir. Eserde hane sayısı hakkında bu şekilde kesin bilgiler verilirken nüfus, daha doğrusu demografik yapı hakkında kesin bir bilgi verilmemektedir. Fakat her bir hanenin ortalama dört-beş kişiden oluştuğu düşünülürse, aşiretin ortalama 10.000 ile 12.000 arasında değişen bir nüfusa sahip olduğu öne sürülebilir. Derviş Paşa'nın verdiği rakamlarla da nüfus aşağı yukarı aynı hesaplanmaktadır.

Osmanlı topraklarında yer alan taifeler kış mevsimlerinde Bayezid Sancağı, Tanbat Mağaraları, Hamur⁹ Kazası ve Kars Sancağına bağlı Gövoğlu ve civardaki kazalarda yaşamakta, yaz mevsimlerinde ise Bayezid Sancağına yakın Kazlugöl adlı yer ile Ebgay sahrasının kuzey kesimlerindeki Aladağ'da ve yine Kars'a bağlı bazı yerlerde bulunmaktadır. İran tarafında yer alan Celali aşireti taifeleri kış mevsimlerinde Maku ile Makü ve Bayezid yakınlarındaki Akgöl denilen yerde, yaz mevsimlerinde ise Van Sancağına bağlı Ebgay denilen bölgenin yaylaklarında yaşamaktadırlar. Rusya tarafına geçmiş olanlar ise kış ve yaz mevsimlerinde Revan'a bağlı Elâgez ile Revan ve Bayezid Sancağı arasında yer alan Pirli ve Mâm Zeydi adlı bölgeler arasında mevsimin uygun gördüğü yerlere göç edip dururlardı (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 262-263). Aşiretin çoğunlukla taifeler halinde kışlak ve yaylak için farklı yerlere göç ettiği hususunda Derviş Paşa da aynı bilgileri vermektedir. Bu meselede sadece yer adlarında bazı ufak farklılıklar göze çarpmaktadır (Derviş Paşa, t.y., s. 161).

Görüldüğü üzere Celali aşireti taifeleri ne bir bütünlüğe sahiplerdi ne de belli bir yerde bir araya gelebilmişlerdi. Konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olmaları sebebiyle belli bir yerde meskûn olmayıp yıl içinde farklı yerlerde bulunmaları gayet tabiidir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, taifelerin, mevsimin gerekliliklerine göre, genelde üç devletin de

⁹ Diğer adı Patnos olan Hamur Kazası, bugünkü Van sınırları içerisinde yer almaktadır. 1845'te kaza haline getirilip Erzurum Eyâleti'ne tabi Bayezid Sancağına bağlanmıştır (Sezen, 2006, s. 219).

topraklarında bulunuyor olmalarıdır. Yukarıda, taifelerden İran tarafında bulunanlardan bazılarının yaz mevsiminde göç ederek Van Sancağına bağlı yaylaklara geldikleri ifade edilmişti. Bu durum, Celali aşiretinden bazı taifelerin yaylak ve kışlak için yer değiştirmekle kalmayıp devlet değiştirdiklerini de göstermektedir. Örneğin; Mehmed Hurşîd Paşa'nın komisyon görevlisi olarak bölgede müşahadelerde bulunduğu bir sırada İran tarafından gelen bazı Celali taifeleri Bayezid Sancağına yerleşmişlerdir (BOA, A.}AMD, 24-63; BOA, A.}MKT.UM., 21-9).

Mevsime bağlı olarak yapılan yer değiştirme meselesi Osmanlı Devleti ile İran'ı defalarca karşı karşıya getirmiştir. Gasp, yağma, adam kaçırma, yaralama ve öldürme gibi hususlar sadece Osmanlı Devleti'nin değil, İran'ın da uğraşmak zorunda kaldığı meselelerden olmuştur (BOA, HR.MKT., 202-58). Aslında bu durum hem Osmanlı hem de diğer devletlerin bu aşiretin vergiye tâbi tutulması hususunda sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Yazın vergi toplanılan fakat kışın yerinde olmayıp başka bir devletin topraklarına göç etmiş bulunan bir aşiret veya aşiret taifesinden vergi almanın zorluğu elbette devletleri uğraştıran sorunlar olmuştur. Bunun yanı sıra, gidiş geliş sırasında yerleşik ahaliye verdikleri zararlar da hesaba katılırsa, aşiretin veya taifelerinden herhangi birinin ortaya çıkardığı sorunlar daha iyi anlaşılır (BOA, C..HR., 171-8507). Eylül 1849'da Osmanlı Devleti tarafından verilen bir mazbatayla o yıl içinde Celali aşiretinin asker göndermekten muaf tutulması belki de bu zorluklardan dolayı alınan bir karardır (BOA, A.}MKT.MLV, 19-68).

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki münasebetlerde önemli bir yere sahip olan Celali aşireti kalabalık bir yapıya sahip olması sebebiyle iki tarafın da ihtiyaç duyduğu bir aşiret olmuştur. Şöyle ki, İran'ın Osmanlı Devleti'nden ele geçirdiği Yarımkaya, Şikeftahlı, Kuluşkan, Dikme, Kozlu ve Seleb adlı nahiyelerin yeniden Osmanlı topraklarına katılması için yapılan girişimlerde Celali aşiretinin en kalabalık taifesi olan Belhkanlı (Belhiki) taifesinin büyük yardımları olmuş ve bu sayede adı geçen yerler yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır (Mehmed Hurşîd Paşa, 1300, s. 38-39).

2.2. Zılanlı Aşireti

Celali ve diğer aşiretler gibi birtakım taifelerden oluşan Zılanlı aşiretinin taifeleri şunlardır: Redikânlı, Eyleyanlı, Aliyanlı, Dilhıranlı, Kürdikânlı,

Kelturanlı, Şeyh Bızınî, Cemaledinli, Bizkânlı, Süveydanlı, Birikânlı, Karaçorlu, Milliyan veya Millivan, Azizi, Çekemanlı, Matanlı, Salanlı, Karahacılar ve Hazekânlı (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 264). Hurşîd Paşa ile aynı komisyonda yer alan Derviş Paşa son taifenin adını Karakânlı olarak vermekle birlikte, diğer taifeleri aynı şekilde göstermektedir (Derviş Paşa, t.y., s. 158-159).

Eserde Zılanlı aşiretinin kökeni hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: Aşiret hakkında bilgi sahibi olan birinin rivayet ettiğine göre, Zılanlı aşireti bir zamanlar Diyarbakır taraflarında meskûn iken daha sonraları buradan kalkarak Erzurum ve Kars eyaletlerine gelip yerleşmiştir. Zamanla nüfusları iyice çoğalıp da bu bölgelerdeki yaylak ve kışlaklar kendilerine kâfi gelmeyince aşiretin bir kısmı Revan taraflarına göç etmek zorunda kalmıştır. Böylece iki kola bölünen aşiretin Revan taraflarında olan kısmı, bu bölge Ruslar tarafından ele geçirilince, aşiret ağası Zılanlı Hüseyin Ağa ve ahalisi bunların hükmü altına girmek istemeyerek tekrar göç etmek zorunda kalmış ve buradan kalkarak Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Bayezid Sancağına gelerek bölgeyi mesken tutmuştur. Burada yaklaşık bir buçuk sene geçirdikten sonra yine Rusların harekete geçmesi üzerine, Hüseyin Ağa maiyetini ve ahalisini alarak İran hâkimiyetindeki Hoy'a geçmiş ve yaklaşık altı-yedi yıl boyunca Hoy civarındaki Karini adlı yerde ikamet etmiştir (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 265).

Zılanlı aşireti Karini'de meskûn iken Erzurum valisi Hacı Kâmilî Paşa tarafından Kars'a nakledilmek istenmiş fakat bunu öğrenen ve önemli bir aşiretini kaybetmek istemeyen İranlılar, o taraflarda bulunan aşiretin ağalığını yapan Hüseyin Ağa'nın oğlu Kasım Ağa ve maiyeti ile Hüseyin Ağa'nın bir zevcesini rehin alarak Hoy'da göz hapsinde tutmuşlardır. Buna rağmen Hüseyin Ağa'nın Kars'taki Kağızman kazasına gelip yerleşmesi üzerine İranlılar Kasım Ağa'yı Tahran'a, oradan da Luristan'a götürmüşlerdir (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 265). Zılanlı Hüseyin Ağa, Osmanlı topraklarına geldikten sonra devlete pek çok hizmette bulunmuştur. Osmanlı Devleti de Hüseyin Ağa'nın sadakatinden emin olarak bazı görevleri uhdesine vermiştir. 1842'de İran'dan gelen bazı aşiretler Malazgirt ve Eleşkirt kazalarından çok sayıda hayvan ve malı gasp ederek İran'a götürmüşlerdir. Osmanlı hükûmeti malların iadesi için Hüseyin Ağa'yı görevlendirmiştir (Kaya, 2017, s. 2598).

Kasım Ağa Luristan'da beş-altı sene kadar göz hapsinde kalmıştır. Bu sırada Hüseyin Ağa Kağızman'da vefat edince, İranlılar fırsattan istifade ederek Kasım Ağa'yı Luristan'dan Tahran'a getirmiş ve burada çok iyi ağırılarak Kars ve civarında kalan aşireti geri getirmesi karşılığında ziyadesiyle mükâfatlandıracaklarını bildirmişlerdir. Kasım Ağa, bu vaatler üzerine, İranlıları tatmin etmeyi de hesaplayarak, Maku'da kalan ailesini, akrabalarını, ahalisini ve babasının zevcesini kurtarmak için Kars ve civarında bulunan akrabaları ve aşiretten yüz hane kadarını yanına alarak Hoy taraflarına getirip yerleştirmiştir. Burada bir kış mevsimi geçirdikten ve İranlıların da isteğini yerine getirdikten sonra kendisinin ve babasının maiyetini yanına alarak aşiretiyle beraber Osmanlı topraklarına geçerek Bayezid Sancağına yerleşmiştir (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 265).

Kasım Ağa, aşiretiyle beraber Bayezid'e gelip yerleştiği sırada, Anadolu'da bulunan Osmanlı ordusu serdarı Reşid Paşa ve Erzurum valisi Hamdi Paşa'nın bazı uygunsuz hareketlerini Osmanlı hükûmetine bildirmesi üzerine bu ikisiyle ters düşmüş ve İstanbul'a çağırılmıştır. Burada yapılan tahkikat neticesinde bir kabahati olmadığı anlaşılınca tekrar aşiretinin başına geçmesine müsaade edilerek Bayezid'e gönderilmiştir. Buradan Kağızman'a giden Kasım Ağa, 1852 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiş (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 265) ve bu hizmetleri karşılığında Osmanlı hükûmeti tarafından kendisine dördüncü rütbeden Mecidiye Nişanı verilmiştir (BOA, A.}DVN.MHM, 18-52; A.}MKT.MHM, 97-25; A.}AMD, 69-18).

XIX. yüzyılın ortalarında Kasım Ağa'nın tâbiyyetinde bulunan Zilanlı aşiretinin beş yüz hanesi Osmanlı topraklarındaki Kars Sancağı'nda bulunurken, bunun tam iki misli olan yaklaşık bin hanesi Rusya tarafında, Revan'da bulunmaktaydı. Revan'da bulunan Zilanlı aşiretinin bir kısmı yazın Peyirlü, Mam Zeydi ve Sineki yaylaklarında, bunlardan az olan diğer bir kısmı Revan'a bağlı Elâgez yaylaklarında hayatını sürdürmekteydi. Birikânlı taifesinden yaklaşık yüz elli hane İran taraflarında bulunmakta, kışın Maku taraflarındaki kışlaklarda, yazın ise Ebgay taraflarındaki yaylaklarda geçirmektedir (Derviş Paşa, t.y., s. 158-159; Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 265-266). Bir rivayete göre Osmanlı'daki beş yüz, Rusya'daki bin ve İran'daki yüz elli haneye ilaveten Zilanlı aşiretinin yaklaşık bin hanesi daha bulunmaktaydı. Yine bir başka rivayete göre sadece Bayezid Sancağı'nda iki bin kadar Zilanlı hanesi mevcut idi (Mehmed Hurşid Paşa, 1997, s. 266).

İlk verilen bilgilere göre, yani Rusya'da 1.000, Osmanlı'da 500, İran'da 150 olmak üzere aşiretin toplam hane sayısı 1.650'dir. Bu arada şuna da dikkat etmek gerekir ki, bu sayılar muhtemelen belli bir sayıya ulaşması için yuvarlak bir hesapla verilmiştir. Buna göre, yukarıda uyguladığımız hesaplamaya tâbi tutarsak, yani her hanenin ortalama dört-beş kişiden oluştuğunu düşünürsek, Zilanlı aşiretinin toplam nüfusu 7.000-8.000 arasında değişiklik göstermektedir. İkinci rivayeti de eklersek, yani hane sayısını 1.000 kadar artırırsak, 12.000-13.000 arasında bir nüfusa sahip olduğu görülür. Son rivayet doğruysa, yani sadece Bayezid sancağında 2.000 hane varsa, aşiretin toplam nüfusu 25.000-30.000'e kadar çıkar. Aşiretin taifeleri hakkında küçük farklılıklar dışında aynı bilgileri veren Derviş Paşa, hane bakımından pek fazla bilgi vermemektedir. Derviş Paşa, hane hakkında bilgi verirken konu hakkında bilgi sahibi birine ulaşamadığından aşiretin hane sayısını tam olarak tespit edemediğini ifade etmektedir (Derviş Paşa, t.y., s. 159). Bu bilgiler ışığında Zilanlı aşiretinin hane ve tahmini nüfusu hakkında kesin bir saptamada bulunmak zor görünmektedir.

Bayezid ve Kars taraflarında buldukları belirtilen Zilanlı aşireti Kürt kökenli olup aşiret mensuplarından bazıları Türkçe ve Farsçayı bilmekteydi. Yukarıda belirtilen taifeler dışında Zilanlı aşiretine tâbi Ay Rumeli isimli bir başka taife daha vardır. Bu taife de eskiden Diyarbakır taraflarında yerleşik iken, daha sonraları Revan'a ve buradan kalkarak Bayezid Sancağı'nın Karakilise adlı nahiyesine gelmiştir. Bu taife bekçilikle iştiğal etmektedir. Geri kalan taifeler ve diğer Kürt aşiretleri ekseriyetle koyun, at ve kısrak beslemekte, sanat ve ticaretleri de hayvancılık doğrultusunda şekillenmekteydi. Bunların bir kısmı ise hırsızlıkla geçimini sağlamaktaydı (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 265). Zilanlı aşireti Osmanlı Devleti'nde pek fazla sorun çıkarmamıştır. Aksine, Osmanlı yetkililerinin aşireti zor durumda bıraktıkları görülmektedir. Osmanlı arşivlerinde bu mesele hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır. Mesela Kars müftüsü ve adamları Zilanlı aşiretine karşı uygunsuz hareketlerde bulunmuşlar, durumun öğrenilmesi üzerine müftü ve adamları sürgün edilmişlerdir (BOA, A.}DVN.SMHM.d, 115-3001). Zilanlı aşiretine karşı bazen bizzat idareciler de olumsuz hareketlerde bulunmuşlardır. 1814'te Bayezid Sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa Zilanlı aşiretinin üzerine asker göndererek 6.000 kadar küçükbaş, 5.000 kadar büyükbaş hayvanlarını gasp etmiştir (Kaya, 2017, s. 2599).

2.3. Haydaranlı Aşireti

Seyâhatnâme-i Hudûd'da Haydaranlı aşireti hakkında pek fazla bilgi bulunmamakta fakat aşireti oluşturan taifeler ve toplam hane sayısı gibi temel verilere yer verilmektedir. Buna göre; Haydaranlı aşireti, Âdemanlı, Şeyh Hasenan, Mârhori veya Marahori, Hamdikânlı, Dürtuyî, Âkubî ve Hilekkî adlı taifelerden oluşmaktaydı (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 263). Derviş Paşa ise bu hususta farklı bilgiler vermektedir. Ona göre Haydaranlı aşireti bazı asıl taifelerden, bu taifelerin bazıları da oymaklardan oluşmaktaydı. Aşiretin asıl taifeleri; Halikânlı (Halki), Bişmiyan, Laçkiyan, Dartopiyan, Süran Akoyan, Âsiyan, Seçarekyan, Şeyh Hasenan, Hamdikânlı ve İdmanlı idi. Bunlardan Hamdikânlı tairesi Atmankân, Male Meyre, Marahori ve Benuşetekân oymaklarından, İdmanlı tairesi ise Huveydanlı, Kalikân, Mikâilyan, Meru'iyen, Yekran, Za'tuviyan, Asikân, Şeyhkân, Caferiyan, Şemsikân, Baduiyan, Kasikan ve Tacduyan oymaklarından müteşekkildi (Derviş Paşa, t.y., s. 154-155).

Aşiretin Âdemanlı, Hamdikânlı, Mârhori ve Âkubî taifelerinden birer adet olmak üzere toplamda 400 kadar hane, yaz ve kış aylarında Bayezid Sancağı'nda bulunmakta, 600 kadar hane ise Van ve Erciş kazalarında yer almaktaydı. Bunlar dışında yukarıda isimleri geçen taifelerin her birinden olmak üzere yaklaşık 150 hane Haydar Ağa adlı aşiret ileri gelenlerinden birinin reisliğinde İran tarafında yer almaktaydı. Bu son grup kış aylarında Hoy civarındaki Karini'ye, yaz aylarında ise Ebgay'a göç ederek hayatını idame ettirmeye çalışmaktaydı. Bu grubun bir diğer farklı yanı, bazen Osmanlı, bazen İran topraklarına göç ederek gittiği yerde hâkim olan devletin tabiiyetine girmesidir (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 263). Derviş Paşa (t.y., s. 156) da Haydaranlı aşireti taife ve oymaklarının bir kısmının Osmanlı, bir kısmının da İran topraklarında yaşadıklarını ifade etmektedir.

Yukarıda verilen bilgilere göre, Haydaranlı aşireti, 1.000'i Osmanlı ve 150'si İran topraklarında olmak üzere toplamda 1.150 haneden müteşekkildir. Derviş Paşa ise hane sayısını 2000 olarak vermektedir (Derviş Paşa, t.y., s. 155). Hurşîd Paşa'nın verdiği bilgileri baz alırsak Haydaranlı aşiretinin bu dönemde nüfusu yaklaşık 5.000-6.000 arasında değişmektedir. Fakat Derviş Paşa'nın verdiği bilgileri dikkate alırsak aşiretin nüfusu daha fazla olup yaklaşık 8.000-10.000 civarındadır. Eserde verilen bilgilerden, Haydaranlı aşiretinin Osmanlı topraklarında yaşayan taifelerinin büyük bir kısmının Van ve Erciş'te yer aldığı da anlaşılmaktadır. Hâlbuki Mehmed

Hurşid Paşa -kendi ifadesine göre- bu bölgelere gitmemiştir. Bu durum müellifin bu bilgileri rivayet yoluyla veya o bölgede konu hakkında bilgi sahibi olan birinden almış olabileceğini göstermektedir.

Haydaranlı aşireti de diğer aşiretler gibi yerleşik ahaliye sorun çıkarmıştır (BOA, HR.MKT, 253-85). Fakat mutasarrıfların da aşirete zarar verdikleri olmuştur. Mesela 1804'te Bayezid mutasarrıfı Mahmud Paşa, Haydaranlı aşireti ile bölgedeki diğer aşiretlere karşı harekete geçerek yüklü miktarda mal ve hayvanlarını gasp etmiştir (BOA, C..DH.), 24-1196). Benzer şekilde Muş mutasarrıfı da Temmuz 1833'te Haydaranlı aşiretinden yüklü miktarda para almıştır (BOA, HAT, 625-30883; 722-34418; 790-36880). Aşiretlerin kendi aralarında yaşadıkları sorunlar da Osmanlı Devleti'ni meşgul etmiştir. Diğer aşiretlerle olan kavgalarının önlenmesi için Osmanlı Devleti tarafından Haydaranlı aşiretinin diğer aşiretlerden uzak bir yere iskânı meselesiyle alakadar olunmuştur (BOA, A.}MKT, 149-46; İ..MSM., 52-1345; İ..MVL., 132-3551; A.}MKT.MVL, 12-66). Haydaranlı mensupları sadece Osmanlı ahalisine değil, İranlılara da zarar vermişlerdir. İran tarafında meskûn olanların orada çıkardıkları sorunlar bir yana, Osmanlı idaresinde yaşayanların İran tarafına geçerek ahaliye zarar vermesi iki taraf arasında sorunlara sebep olmuştur (BOA, HR.SYS, 2931-95). İki tarafın birbirlerine verdikleri zararların yanı sıra, aşiretin bazen Osmanlılara yardımları da olmuştur. Mesela Ekim 1833'te eski Muş mutasarrıfı Emin Paşa, Diyarbakır Eyaleti'ne tâbi Atak kazasının yerel beyleriyle birlikte Muş Sancağına bağlı Bogılan/Büğülen kazasına karşı saldırıda bulununca, Muş mutasarrıfı Hüseyin Paşa Haydaranlı ve Hasenanlı aşiretlerinden yardım alarak mukabelede bulunmuş ve Emin Paşa ile adamlarını mağlup etmiştir (BOA, HAT, 446-22291). Ayrıca Haydaranlı aşiretini kendi tâbiyetinde tutma meselesi de iki devletin önem verdiği bir husus olmuştur (BOA, HAT, 789-36774; İ..HR., 56-2606; İ..MVL., 323-13765).

2.4. Sıbki Aşireti

Sıbki aşireti de tıpkı diğerleri gibi birtakım taifelerden meydana gelmektedir. Toplamda on sekiz adet olan bu taifeler şunlardır: Mikatilli, İsa Dezanlı, Botıyanlı, Şemsiki, Killeyni, Çılanili, Birimi, Mânikânlı, Mame Zeydi, Piyrehal, Dereceki, Hüseyinî, Hâl Hüseyini, Mirankî, Sitorki ya da Siturki, Buhalo ya da Buhalu, Piyrebâd, Mala Atey (Mehmed Hurşid Paşa, 1997,

s. 263). Hurşîd Paşa'nın isimlerini verdiği bu taifeler -yazım farklılıkları dışında- Dervîş Paşa tarafından da teyit edilmektedir (Dervîş Paşa, t.y., s. 156-157).

Sıbki aşiretini diğer aşiretlerden ayıran özellik, aşireti meydana getiren taifelerden büyük bir kısmının Yezidî olmasıdır. Mikatilli, İsa Dezanlı, Botıyanlı, Şemsiki, Killeyni, Çılanili, Manikânlı, Mame Zeydî, Piyrehal, Dereceki, Hasiynî, Miranki, Sitorki ve Buhalo taifeleri Yezidîdirler. Male Atey taifesinin Yezidî mi yoksa Müslim mi olduğu hakkında bilgi bulunmaması, geri kalan birkaç taifenin ise Müslim olduğu bilinmektedir (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 263).

Hurşîd Paşa'nın belirttiğine göre, Sıbki aşireti iki farklı inanca mensup fakat aynı ırktan olan taifelerden oluşmaktadır. Aşiretin hangi taifesinin hangi ırktan olduğu hakkında bilgi edinmek için bir takım araştırmalar yapılmışsa da konuya vâkıf bir kimse bulunmadığı için kesin bir sonuca ulaşılamamıştır (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 263-264). Sıbki aşireti hakkında Hurşîd Paşa ile aşağı yukarı aynı bilgileri veren Dervîş Paşa, aşiretin dinî inancı hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Bu taifelerin hepsinin daha önce Yezidî olduğu, bazılarının sonradan Müslim olmayı tercih ettiği muhtemeldir. Dervîş Paşa (t.y., s. 157) aşiretin Osmanlı, İran ve Rusya topraklarında hanelerinin bulunduğunu ifade etmekle iktifa ederken, Hurşîd Paşa bu hususta daha ayrıntılı bilgiler vermektedir: Aşiretin 250 hanesi yaz ve kış aylarında Bayezid Sancağı'ndaki Eleşkirt kazasına bağlı Ayıntab nahiyesinde, 300 hanesi Rusya topraklarında bulunmaktadır. Rusya tarafındakiler kış aylarında Revan'daki kışlaklarda, yaz aylarında yine Revan'a bağlı Elâgez yaylaklarında yaşamaktadır. Birkaç yıl önce iki üç kadar Sıbki hanesi İran topraklarına geçerek Makû'de yaşamaya başlamıştır (Mehmed Hurşîd Paşa, 1997, s. 263-264).

Bu bilgilerden yola çıkarak aşiretin büyük bir kısmının Yezidî olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, hane sayısı olarak verilen rakamlar doğru ise, 550-600 arası bir hane olduğu ve bunun da 2.000-3.000 arası bir nüfusa tekabül ettiği kuvvetle muhtemeldir. Şunun da altını çizmek gerekir ki, diğer aşiretlerin taifeleri Sıbki aşiretine oranla daha az olmasına rağmen hane ve nüfus bakımından daha kalabalık yapılara sahiptirler. Hâlbuki taifeleri daha çok olan Sıbki aşiretinin nüfus bakımından da daha kalabalık olması gerekmektedir. Eğer tahminimiz doğruysa, müellif ya eksik bilgiler edinmiş ya müşahedelerini tam olarak yapmamış, ya da herhangi başka bir

sebepten dolayı aşiretin diğer kısımları hakkında eserinde bilgi vermemiştir. Derviş Paşa (t.y., s. 157) bu duruma açıklık getirmektedir: “Sıbki aşireti hane miktarı hakkında kesin bilgilere sahip bir kimseye denk gelinemediği için bilinenlerin verilmesiyle iktifa edildi”. O sırada aşiretin bir kısmının İran topraklarında olduğu ve bu sebepten dolayı Paşa’nın hane sayısı olarak sadece Osmanlı ve Rusya topraklarında olanlardan haberdar olarak buna göre bilgi vermiş olması da muhtemeldir. Nitekim diğer aşiretler hakkında bilgi verilirken İran tarafında olanlardan da bahis açılmış fakat Sıbki aşiretinin İran’da olan kısmı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Osmanlı-İran sınır bölgelerinde sürekli yer değiştiren Sıbki aşiretini tâbiyetinde tutma meselesi Osmanlı Devleti’nin önem verdiği bir konu olmuştur. Bunun için İran’dan gelen veya bir yerden başka bir yere göç eden Sıbki taifelerinin uygun bir mevkie iskân ettirilmesi hususuna ihtimam gösterilmiş ve bu aşiretin İran tarafına geçmesine engel olunmaya çalışılmıştır (BOA, HAT, 718- 34245; A.}MKT.MHM., 91-59).

3. Sonuç

Mehmed Hurşid Paşa’nın 1848-1852 yılları arasında bizzat gezerek gördüğü yerleri, aşiretleri, olayları ve diğer hususları anlattığı *Seyâhatnâme-i Hudûd* adlı eserinde Bayezid Sancağına tabi gösterilen Celali, Zilanlı, Haydaranlı ve Sıbki aşiretleri Ekrad taifelerinden olup çoğunluğu konar-göçer bir hayat sürmüştür. Osmanlı-İran sınırlarında bulunan bu aşiretler, zamanın ve mevsimin şartlarına göre bir o tarafa bir bu tarafa geçmişler, Rusya’nın Revan ve civarını ele geçirmesinden sonra bir kısmı konar-göçer yaşam tarzının gerekliliğine uygun olarak Rusya topraklarına geçmiştir. Rusya’nın aşiretlerin yaşadığı bölgelere doğru nüfuzunu genişletmesi hem Osmanlı ve hem de İran açısından yeni sorunlara sebep olmuştur. Nitekim bu döneme kadar aşiretlerin konar göçer olmaları hasebiyle Osmanlı ve İran arasında çıkardıkları sorunlara bu dönemden itibaren Rusya da dâhil olmaya başlamıştır.

Yaylak ve kışlak için yıl içinde göç eden bu aşiretler farklı taifelerden meydana gelmişlerdir. Çoğunluğu Müslüman olan bu aşiret taifelerinden bazıları Yezidi’dir. Eserde sadece Zilanlı aşiretinin aslen Diyarbakır’da meskûn iken daha sonraları buradan kalkarak Doğu’ya doğru; Bayezid, Van ve Kars’a ve buralara bağlı kaza ve nahiyelere geldiği söylenmekte,

diğerleri hakkında aslında hangi topraklarda, hangi devletin tâbiyetinde olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemektedir. Bu da Osmanlı Devleti ile İran arasında sıklıkla tartışma ve sorun kaynağı olan bu aşiretlerin aslında hangi devlete tâbi oldukları ve hangisinden yana bir tavır takındıkları meselesini karanlıkta bırakmaktadır. Fakat adı geçen aşiretlerin taifeleri, hane sayıları, tahmini nüfusları, nerelerde meskûn oldukları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Ayrıca bazılarının dinî yapısını da öğrenebilmekteyiz. Nitekim Sıbki aşireti taifelerinden büyük çoğunluğun Yezidî, küçük bir kısmının Müslüman olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tüm bunlara ilaveten, müellifin bizzat gezip gördüğü durum hakkında bilgi vermesi eserin kıymetini artıran hususlardandır. Nitekim müellifin kendisinin de belirttiği üzere, aşiretler ve diğer meseleler hakkında genelde bizzat gördüklerini anlatırken, eksik veya pek bilinmeyen hususlarda konuya vâkıf kişilerden bilgi edinmeye çalışmıştır.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muafır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Aygun, İ. (1995). *Erzurum konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran hudut antlaşması*, (Kayıt No: 42643), [Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- BOA, Bâb-ı Âsâfi Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi (A.}DVN.MHM.), 18-52.
- BOA, Cevdet Dahiliye (C..DH.), 24-1196.
- BOA, Cevdet Hariciye (C..HR.), 171-8507; 171-8511; 171-15208.
- BOA, Divan-ı Hümâyun Sicillatı Mühimme Defterleri (A.}DVNSMHM.d...), 115-3001.
- BOA, Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi Evrâkı, (HR.MKT.), 29-63; 202-58; 253-85.
- BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Belgeleri (HR.SYS.), 2931-95; 2931-104.
- BOA, Hatt-ı Hümâyun (HAT), 4-105; 445-22266; 446-22291; 625-30883; 718-34245; 722-34418; 789-36774; 790-36808; 811-37227; 815-37282; 901-39612; 1029-42833; 1315-51269.
- BOA, İrade Hariciye (İ..HR.), 16-787; 56-2606; 68-3297.
- BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ..MVL.), 132-3551; 323-13765.
- BOA, İrade Mesail-i Mühimme (İ..MSM.), 52-1345.
- BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 253-86.
- BOA, Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devair Evrâkı (A.}MKT.NZD.), 2-41.
- BOA, Sadâret Divan-ı Hümâyun Mühimme Kalemi Evrâkı (A.}DVN.MHM), 18-52.
- BOA, Sadâret Kektûbî Kalemi Umum Vilayet Evrâkı (A.}MKT.UM.), 21-9.
- BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi Evrâkı (A.}MKT.), 149-46.
- BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı (A.}MKT.MVL), 12-66; 18-34; 19-68.
- BOA, Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Evrâkı (A.}MKT.MHM.), 91-59; 97-25.

- Derviş Paşa, (t.y). *Tahdid-i Hudud-i İraniyye*, İBB Atatürk Kitaplığı.
- Fener, A. (2015). *Hadd-i hudud-ı saltanat-ı seniyye: Derviş Paşa'nın Tahdid-i Hudud-ı İraniye adlı eseri ışığında Osmanlı-İran sınırı*, (Kayıt No.429346), [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Halaçoğlu, Y. (1991). Aşiret, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4(9), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da aşiretler, cemaatler, oymaklar (1453-1650)*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karataş, Y., & Kul, E. (2012). XIX. yüzyılın sonlarında Bayezid Sancağı'ndaki aşiretler ve iskân politikası, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1(48), 343-364. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2887/39955>
- Kaya, H. (2017), 19. yüzyılın birinci yarısında aşiretler ve demografik yapı: Bayezid Sancağı, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 2594-2612. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/itobiad/issue/31500/339228>
- Kurşun, Z. (2000). Mehmed Hurşid Paşa'nın *Seyahatnâme-i Hudud* adlı eserine göre XIX. yüzyıl ortalarında Bâyezid Sancağı, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2, 93-114, <https://tkidergisi.com/tki-dergisi/mehmed-hursid-pasanin-seyahatname-i-hudud-adli-eserine-gore-xix-yuzuyil-ortalarinda-bayezid-sancagi>
- Mehmed Hurşid Paşa, (1300). *Tahdid-i hudud-i İraniyye me'muriyetiyle fi 28 safer sene (12)65 ve fi 11 kanun-u sâni sene (12)64 tarihinde taraf-ı Devlet-i Aliyye'den i'zam buyurulmuş olan müteveffa Derviş Paşa ile birlikte bulunan Ankara valisi esbak müteveffa Hurşid Paşa tarafından kaleme alınmış olan layiha*, Mahmud Bey Matbaası.
- Mehmed Hurşid Paşa, (1997). *Seyâhatnâme-i hudûd*, Haz. Alâattin Eser, Simurg Yayınları.
- Muahedat Mecmuası*, (1297). C. 3, Ceride-i Askeriye Matbaası.
- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğunda aşiretleri iskân teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Sezen, T. (2006). *Osmanlı yer adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 21.
- Sykes, M. (1908). The Kurdish tribes of the Ottoman Empire, *The journal of the royal anthropological institute of great Britain and Ireland*, 38, 451-486. <https://doi.org/10.2307/2843309>
- Türkay, C. (2001). *Başbakanlık arşivi belgelerine göre Osmanlı İmparatorluğu'nda oymak, aşiret ve cemaatler*, İşaret Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (BOA), Bâb-ı Âsafî amedi kalemi (A.}AMD), 13-35; 24-63; 69-18.
- Uluerler, S. (2009). *XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran siyasî ilişkileri (1774-1848)*, (Kayıt No.227497), [Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Uluerler, S. (2015). Osmanlı-İran sınır tespiti ve güvenliği açısından bazı aşiretlerin çıkardığı sorunlar, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 249-268. <https://doi.org/10.18069/fusbed.94536>
- Uluerler, S. (2015). *Osmanlı – İran sınır ve aşiret (1800-1854)*, Sonçağ Yayınları.